

УДК 336.227.8

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СФЕРІ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН

METHODOLOGICAL ASPECTS OF SCIENTIFIC RESEARCHES IN THE FIELD OF FINANCE AND CREDIT RELATIONS

Богдан Іванович ПШИК

кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи

Львівського інституту банківської справи

Університету банківської справи НБУ (м. Київ)

E-mail: pshykb@rambler.ru

Bohdan I. PSHYK

Candidate of Economics, Associate Professor of Banking Department,

Lviv Institute of Banking of the University of Banking of

the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. У статті охарактеризовано сучасні методологічні підходи для проведення наукових досліджень за тематичними напрямками фінансово-кредитних відносин, наведено сутність та особливості застосування даних підходів. Автор обґрунтовує недостатність та неповноту сучасних підходів до проведення економічних досліджень. На основі проведеного аналізу доведено доцільність використання інституціоналізму, системного та інших підходів як вагової складової методології дослідження фінансово-кредитних відносин.

Summary. In this paper modern methodological approaches to the scientific research conducting on thematic areas of financial and credit relations are described, emphasis is made on the essence and application features of these approaches. The author substantiates the deficiency and incompleteness of modern approaches to economic researches. On the basis of this analysis the expedience of institutional use is well-proven, system and other approaches as solid component methodology of financial and credit relations research.

Ключові слова: дослідження, метод, методологія, фінансово-кредитні відносини.

Keywords: research, method, methodology, finance and credit relations.

Постановка проблеми. Особливістю сучасної епохи є істотний стимулюючий вплив науки на всі складові суспільного життя. Необхідність наукового підходу у виробництві, економіці, політиці, системі управління змушує науку розвиватися швидшими темпами, ніж будь-яку іншу галузь діяльності. Стрімко змінюються й оновлюються знання про явища і процеси навколишнього світу. У такій мінливій і складній ситуації вибір оптимальних управлінських рішень неможливий без дослідницьких навичок і творчого пошуку. Для того щоб, самостійно ставити і творчо розв'язувати різні складні проблеми, необхідно володіти не лише необхідним обсягом фундаментальних та спеціальних знань, інформаційними технологіями, адаптуватися до нових умов, а й методологією наукових дослі-

джень, вміти використовувати в процесі їх здійснення сучасні методи, а також використовувати все нове, що з'являється в науці та практиці.

Розвиток ринкових відносин в Україні спричинив докорінні зміни у фінансово-кредитній системі: з'явилися нові, нетрадиційні форми діяльності фінансово-кредитних установ, урізноманітнилися види фінансових продуктів, впроваджуються прогресивні інформаційні технології. У свою чергу це вимагає нових підходів проведення наукових досліджень у фінансово-кредитній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На теперішній час питанням формування методології наукових досліджень у сфері фінансово-кредитних відносин вітчизняні вчені приділяють недостатньо уваги. Переважно зу-

стрічаються відповідні наукові напрацювання у межах дисертаційних робіт, а також у спеціалізованій навчальній літературі з основ наукових досліджень, які не завжди є адаптованими до умов і специфіки фінансово-кредитної сфери.

Метою цієї статті є обґрунтування сучасних методологічних підходів щодо проведення наукових досліджень у зазначеній сфері.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. У 80 – ті роки ХХ століття у світовій економічній науці розпочався методологічний бум, який триває і досі. Потік публікацій з методологічних і філософських проблем економічного пізнання нараховує величезну їх кількість. Результатом цієї інтелектуальної активності стало виокремлення економічної методології в особливу галузь досліджень.

У загальному розумінні під методологією розуміють філософське вчення про методи пізнання.

Методологія (від грец. *methodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання) – це вчення про правила мислення при створенні науки, проведенні наукових досліджень. Під методологією науки переважно розуміється вчення про науковий метод пізнання або система наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір засобів, прийомів і методів пізнання. Існує й інший, більш вузький погляд на методологію науки, коли вона розглядається як теоретична основа деяких спеціальних, часткових прийомів і засобів наукового пізнання, наприклад, методологія управління, методологія ціноутворення тощо.

На думку А. С. Філіпенка, методологія – це вчення про способи організації і побудови теоретичної і практичної діяльності людини. Методологія досліджує загальну систему прийомів і способів, операцій пізнання і перетворення дійсності [1, с. 49]. Кожна сфера людської діяльності має разом із універсальними і специфічними особливостями, і відповідну методологію. Д.М. Стеченко та О.С. Чмир стверджують, що методологію слід розглядати у широкому (спосіб усвідомлення будови науки і методів її роботи) та у вузькому розумінні (сукупність принципів, методів, прийомів та процедур дослідження, що застосовуються у тій чи іншій галузі знань) [2].

Слід зазначити, що результати наукової і практичної діяльності людей залежать не лише від того, хто діє (суб'єкт пізнання) або на що спрямована пізнавальна діяльність (об'єкт пізнання), а й від того, якими способами, прийомами і засобами здійснюється пізнавальний процес. Мова йде про вирішення проблеми методу наукового

пізнання або дослідження, котра завжди була і є в центрі уваги науковців. Важливу роль методів у науковому дослідженні підкреслювало багато видатних вчених. Зокрема, російський науковець І. П. Павлов зазначав: «Метод – найперша, основна річ. Від методу, від способу дії залежить уся серйозність дослідника. Вся справа в гарному методі. При гарному методі і не дуже талановита людина може зробити багато. А при поганому методі й геніальна людина буде працювати марно і не отримає цінних, точних даних».

Класифікація методів, якій набули широкого застосування в економічних дослідженнях, у тому числі й тих, які стосуються тематики фінансово-кредитних відносин, наведено на рис. 1.

Основні типи методів наукових досліджень склалися в ході історичного розвитку економічної думки, яка містить такі етапи: класичний, маржиналістський, математичний, кейнсіанський, неокласичний, інституціональний.

Що ж стосується інституціональної доктрини, то вона спрямована на виявлення відповідних юридичних норм та закономірностей, аналіз основних законів суспільства з тим, щоби з'ясувати їхню сутність і роль для нормального розвитку суспільства. На відміну від неокласичної доктрини, яка розглядає будь-яку економічну систему (у тому числі й фінансово-кредитну) як механічну спільність ізольованих один від одного економічних суб'єктів, а властивості цілої системи визначає на основі властивостей її елементів. Також інституціоналісти підкреслюють важливість зв'язків між елементами для формування властивостей як самих елементів, так і системи загалом. Саме цей напрямок дістав назву «органіцизм».

Крім того, він проголошує переважання соціальних відносин, що також суттєвим чином визначає сутнісні властивості економічної системи. На необхідності застосування соціальних підходів акцентував увагу М. Блауг: «... сучасна економічна наука все більше перетворюється в інтелектуальну гру заради самої гри, а не залежно від її практичної значимості. Економісти поступово підмінили свій предмет у таку собі Соціальну математику, в якій аналітична чіткість, як це розуміють на математичних факультетах – це все, а емпірична адекватність, як це розуміють на фізичних факультетах – ніщо». Вихід з цієї проблеми вчений вбачає у застосуванні соціологічних підходів [3, с. 36].

Економічна думка розвинутих країн Заходу впродовж тривалого часу користується надбан-

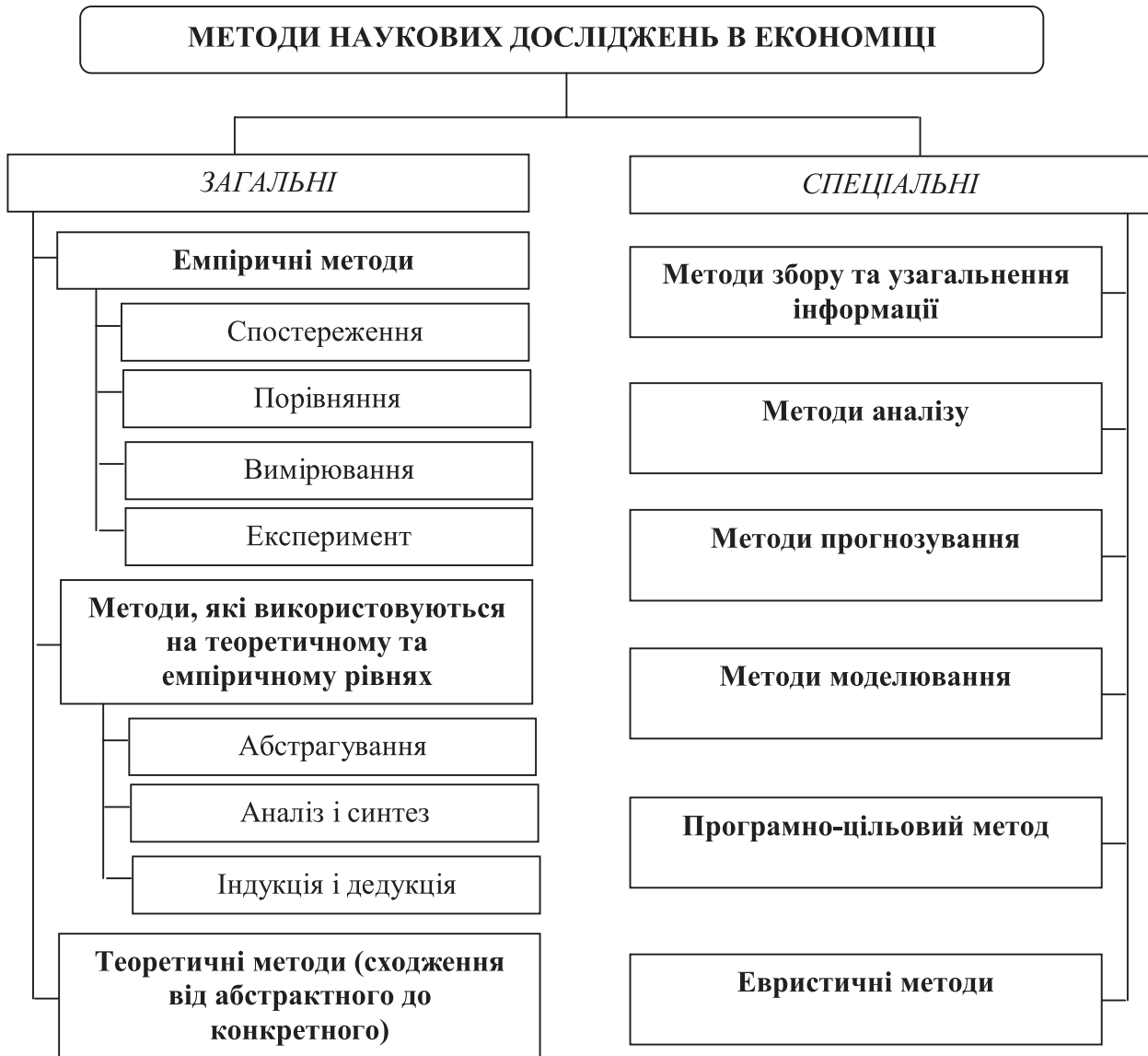

Рис. 1. Класифікація методів наукового пізнання в економічних дослідженнях

нями інших наук при дослідженні процесів у фінансово-кредитній сфері. Це зумовлено тим, що кілька десятиліть тому виникла ще одна проблема – виконувати дослідження фінансово-кредитних процесів тільки засобами фінансової науки стало неможливим, що призвело до активізації зв'язків фінансової науки зі статистикою, історією, правом та іншими науками. На думку В. Андрущенка у дослідженнях сфери фінансів міститься соціальна складова: «У багатьох наукових трактуваннях наука державних фінансів постає як комплексне вчення, синтезоване з економічних, політичних та соціальних елементів» [4, с. 81]. А. Р. Масгрейв, здійснюючи дослідження актуальних питань фінансів, виносить їх за межі фінансових потоків, доходів і видатків. На думку вченого, вони не торкаються грошей, ліквідності чи ринків капіталу. Скоріше вони стосу-

ються проблем розподілу ресурсів, забезпечення повної зайнятості, стабільності цін, а також розвитку [5, с. 3]. З цього видно, що наукові питання у сфері фінансово-кредитних відносин вирішуються не лише фінансовими дослідженнями.

Методологія інституціоналістів передбачає також широке застосування описово-статистичного методу, що є необхідним як з огляду оцінювання минулих, так і прогнозування майбутніх подій, а також обмеженість інформації. Зважаючи на те, що рішення у сфері фінансово-кредитних відносин (а також в економічній сфері загалом) приймаються на основі інформаційних потоків, які доступні у визначений момент часу. Вся інформація не може бути доступною, а економічні суб'єкти завжди приймають рішення в умовах часткової інформації, ґрунтуючись на припущеннях стосовно того, як можуть у

конкретній ситуації вести себе інші економічні суб'єкти. Економічних агентів не можна назвати раціональними оптимізаторами, так як вони не володіють інформацією про всі можливі комбінації рішень та наслідки їх прийняття. Йдеться про обмежену раціональність прийняття рішень у сфері фінансово-кредитних відносин, яка накладається неповнотою інформації.

Традиційно, вивчаючи багатопланові проблеми, що зазнають складних, різноспрямованих впливів зовнішніх факторів і відрізняються багатоваріантністю ендогенних умов розвитку, вчені використовують системний підхід дослідження, який дозволяє комплексно підійти до їх вирішення.

Необхідність концепції системності зумовлена тим, що існує певна послідовність реагування на зміни, що відбуваються у кожній системі, зокрема й у фінансово-кредитній діяльності. Оскільки виникнення змін призводить до появи проблем у сфері реалізації фінансово-кредитних відносин, існує об'єктивна необхідність в отриманні відомостей про ці зміни, проаналізувати їх, виявити проблемні ситуації та оцінити наскільки вони є загрозливими для діяльності економічних суб'єктів, прийняти відповідні рішення та адекватно їх реалізувати.

Слід зауважити, що уявлення про систему та системний підхід як метод наукового дослідження формувалися в процесі складної і тривалої еволюції. Тому нині в економічній літературі можна зустріти досить багато загальних визначень системи, однак жодне із них, узятє окремо, не характеризує повною мірою їх зміст. Сутність цього поняття відображає сукупність формальних і змістовних визначень, що створює передумови для характеристики найбільш суттєвих властивостей банку як системи та основні принципи системності (С-принципи)

організації об'єкта дослідження [6]. Сформулюємо такі основні системні принципи:

1. Багатокомплексність – сукупність елементів – складових системи.

2. Динамічність (міжелементні взаємодії та їх властивості) – взаємна залежність кожного елементу системи від іншого, а також залежність властивостей цих елементів від їх розташування в системі в цілому, функцій та інших параметрів усередині цілого.

3. Емергентність (цілісність) – принципова незвідність властивостей системи до суми властивостей усіх її елементів.

4. Структурність, яка характеризує залежність поведінки системи від поведінки її окремих елементів, їх властивостей та структури.

5. Ієрархічність системи, відповідно до якої кожна ланка системи, з одного боку, виступає у вигляді більш обмеженою структурною системою, а з іншого – є частиною, компонентом більш ширшої системи.

6. Множинність підходів до вивчення кожної системи через принципову складність їх структури і властивостей.

7. Залежність системи від факторів середовища (внутрішнього і зовнішнього), під впливом яких система проявляє та змінює свої властивості.

Будучи відкритою системою, фінансово-кредитна система взаємодіє з системами вищого і нижчого порядку, а її функціонування прямо пов'язане із функціонуванням кожної із них.

Фінансово-кредитна система тісно взаємодіє з зовнішнім середовищем як єдине ціле, одночасно виступаючи підсистемою соціально-економічної системи, що визначає її функціонування в межах існуючого законодавства та дотримання єдиних юридичних норм (рис. 2).

Рис. 2. Схема взаємодії економічних систем різних рівнів

У випадку розподілу елементів структури управління за низкою рівнів виникає деяка ієрархія і система виступає ієрархічною. Для таких систем характерна асиметрія зв'язків типу «зверху вниз». Деякі зв'язки спрямовані зверху вниз і містять директиви, вказівки, а натомість інші знизу вверху – звіти про виконання покладених функцій. Для координації та узгодження дій в ієрархічних структурах може існувати множина горизонтальних зв'язків, характерною особливістю яких є приналежність кожної підмножини таких зв'язків до конкретного рівня управління.

Для дослідження фінансово-кредитної системи як елемента соціально-економічної системи за допомогою методів системного аналізу може бути використано методичний підхід, який містить такі етапи:

1. Опис властивостей, ознак та відносин досліджуваного об'єкта. Цей етап являє собою найпростішу форму наукового опису, пов'язану з параметричним вираженням фінансово-кредитної системи.

2. Визначення елементного складу і побудови цієї системи. Основним завданням цього етапу є виявлення взаємозв'язків, властивостей, ознак та відносин, охарактеризованих на першому етапі дослідження. Цей етап можна назвати морфологічним описом фінансово-кредитної системи.

3. Функціональний опис, який передбачає формування функціональних залежностей між параметрами об'єкта, який розглядається у дослідженні (функціонально-параметричний опис) між його складовими як елементів цілого (функціонально-морфологічний опис) або між його побудовою і параметрами (морфологічно-параметричний). При цьому функція елемента або складової частини (підсистеми) фінансово-кредитної системи задається на основі принципу включення, тобто виводиться із характеристик і потреб цілого.

4. Дослідження основних закономірностей функціонування фінансово-кредитної системи в ринкових умовах, тобто виявлення цілісної схеми функціонування та поведінки фінансово-кредитної системи і механізмів забезпечення її розвитку. Цей етап базується на основі емпіричних досліджень і статистичному опрацюванні фактичного матеріалу.

Наведена вище послідовність дослідження фінансово-кредитної системи відображає поступове ускладнення підходу до об'єкта дослідження,

оскільки кожен наступний етап містить усі попередні і, крім того, вирішує деякі нові завдання.

Охоплюючи найрізноманітніші проблеми розширеного відтворення, наукові дослідження у сфері фінансово-кредитних відносин спрямовані на пошук оптимальних варіантів їх реалізації. Розв'язуючи цю проблему, наука не може обмежуватися лише якісними вивченнями економічних законів та категорій. Вона вивчає їх кількісні співвідношення, а також інтеграцію у світове господарство. Як стверджує В.С. Марцин, «особливість економічних досліджень полягає у тому, що в них не застосуєш ні мікроскопа, ні хімічних реактивів, бо їх замінює абстракція. За допомогою абстракції у процесі дослідження виявляють закономірності і зв'язки, пізнають сутність явищ і законів розвитку суспільства, визначають взаємозв'язки між економічними явищами, прогнозують розвиток економічних процесів. Вивчаючи закономірності цих процесів, необхідно зважити на те, що наука в усіх галузях знання відкриває прояви певних законів, розмірності та еволюцію розвитку» [7, с. 279].

Дуже часто у дослідженнях фінансово-кредитних відносин здійснюється аналіз зарубіжного досвіду. В цьому плані слушним є зауваження С. Злупко, який пише: «врешті решт потрібно глибоко усвідомити, що ще нікому в світі не вдалося розбудувати власну динамічну й ефективну економіку на чужих цінностях і моделях» [8]. При цьому слід зазначити, що механічне і бездумне копіювання чужого досвіду (навіть теоретичного характеру) не принесе бажаних результатів. Більше того, вибір хибної теоретичної концепції призводить до того, що напрацювання у відповідних сферах виявляться неактуальними та незатребуваними.

Висновки: У процесі дослідження зроблено такі висновки:

1. Дослідження усіх без винятку економічних процесів повинно ґрунтуватися на відповідному методологічному інструментарії, оскільки непродумане використання наукових підходів і методів може призвести до отримання недостовірних чи викривлених результатів. Особливо це проявляється у наукових дослідженнях, які виконуються за предметними напрямками фінансів і кредиту. Відтак формування оптимальної моделі фінансово-кредитної сфери є неможливим без системного вивчення минулого, моніторингу сучасної ситуації та прогнозування майбутнього, що вимагає розроблення відповідної системи пізнання.

2. Специфіка методології системного підходу відзначається тим, що вона орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта і механізмів, які забезпечують таку цілісність на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і їхнє узагальнення. Ми вважаємо, що саме сприйняття суб'єктів фінансово-кредитної сфери й відносин між ними як множини роздроблених, не зв'язаних системними цілями і нерегульованих самостійних економічних суб'єктів є

додатковим фактором гальмування ефективних ринкових перетворень в Україні.

3. Безперечно, стереотип розвитку фінансово-кредитних відносин у зарубіжних країнах зі стабільним фінансовим ринком поки що не може бути повністю застосований в українських умовах, проте вивчення світового досвіду у цій сфері дозволяє виділити відповідні форми та методи, які можуть бути апробованими в Україні.

Список використаних джерел

1. Філіпенко А. С. Основи наукових досліджень. Конспект лекцій: навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2004. – 208 с.
2. Стеченко Д. М. Методологія наукових досліджень: підручник/ Д. М. Стеченко. О. С. Чмир. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К.: Знання, 2007. – 317 с.
3. Blaug M. Ugly Currents in Modern Economics. In: Fact and Fiction in Economics Models, Realism and Social Konstruktion/ Ed. By U. Mary. – Cambridge, 2002. – 323 p.
4. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу у ХХ столітті: теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів. – Львів: Каменярь, 2000. – 303 с.
5. Musgrave R. A. The Theory of Public Finance. A Study in Public Economy/ - New York etc.: McGraw-Hill Book Company, 1959. – 628 p.
6. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 3/ Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2002. – С. 361-362, 385-390.
7. Марцин В. С. Наукознавство: підручник. – К.: УБС НБУ, 2007. – 579 с.
8. Злупко С. М. Національне безпам'ятство чи свідоме замовчування? // Урядовий кур'єр. – 2002. – 27 вересня (№ 178).